

ЙОРДАН БАДЕВ. ЗАБРАВЕНИЯТ РЕДАКТОР

доц. д-р Гергана Начева
Бургаски свободен университет

YORDAN BADEV. THE FORGOTTEN EDITOR

Assoc. Prof. Gergana Nacheva, PhD
Burgas Free University

Abstract: *Proposed article problematizes Yordan Badev's figure and intellectual activity – editor of the elite journals „Slovo”, „Zora”, „Makedoniya”, the magazines „Zlatorog”, „Rodina”, „Narodnost” and Masonic „Mirogled”. It shows totalitarian procedures on the person and his work.*

Key words: *Yordan Badev, journal „Slovo”, journal „Zora”, elite press, Masonic press, totalitarian bans, Eastern European intellectuals.*

Българските литературни и журналистически истории в XXI век все още не са ни представили в цялата си дълбочина големия Разказ за националната ни литература и журналистика, създавани по европейски образец между двете световни войни. Едва когато това се случи, ще станем свидетели на дълбокия интелектуален процес, проектиран не по обичайния вектор „Изтокът, изолиран от Запада”, а в неговата изначална свързаност и предопределеност.

Причината за това трябва да се търси в тоталитарната селекция и десетилетно игнориране от цялостния интелектуален контекст на значими фигури със завидна ерудиция, образование и професионална компетентност. Всички те са белязани от една трагическа дързост – да бъдат европейци и демократи. Сянката на Йордан Бадев (1888-1944) – авторитетният журналист, редакторът, драматургът, критикът, тънкият познавач на френската литература и култура, модерният изкуствовед, и не на последно място – родолюбецът (патриотизмът придоби съмнителна конотативност) – и днес тревожи много съвести. Жестокото му убийство и незнайният му гроб са само част от очевидностите на историческия ни абсурд.

Уверено можем да твърдим, че Йордан Бадев и Данаил Крапчев още в 30-те години на миналия век разгръщат по страниците на в. „Зора” цяла програма за извеждането от забрава на имена, исторически факти, събития, които трябва да се съхраняват и опазват като културно-историческа памет. Парадоксално е, че Бадев, който от страниците на изданието прокламира паметта, която трябва да бъде метафорично измъкната „изпод камъка на годините”, за да бъде изживяна и показана в истинската ѝ цена, става заложник на същата тази памет, която го обрича на забрава.

Съвременните му интерпретатори днес са скромни брой – Божидар Кунчев, Вихрен Чернокожев, Людмила Стоянова, Ефрем Ефремов. Как да си обясним тишината, възцарила се около името му... Четиридесет и пет годишният комунистически

период успява да го демонизира като фашист, мракобесен реакционер, великобългарски шовинист, монархофашист. Речникът подкрепя подобен агресивен дискурс „перото му става лекомислено, неаргументирано, невъздържано и избива в гьобелсовска апологетика” (Речник на българската литература, 1976, с.66). Интелектуалните корифеи на марксистката критика Т.Павлов, Г.Бакалов, Хр.Радевски, и И.Руж сътворяват нарицателното „бадевщина”. Името и делото на големия културтрегер се фалшифицират като „гонител на всичко честно и прогресивно”. Убийците му не спират дотук – през март 1945г. Народният съд повторно го осъжда на смърт.

Но следващото убийство е по-страшно – книгите му „От ранно детство”(1928), „Скици на живите”(1934), „Животът и изкуството” (1938), „Даме Груев” (1943), както и неизлязлата от печат „Творци и съчинители” (1944) са скрити и заключени в Спецфондове с гриф „За служебно ползване” (Чернокожев, 2000, с.23). През 1996г. Бадев е реабилитиран от Върховния съд. Името и биографията му свързваме с Македония и по-конкретно с нейния митичен топос Битоля. В съдбата му има нещо типично за интелектуалеца между двете световни войни – следва филология в Софийския университет, а след това продължава в Лозана, Швейцария, учителства, взема участие в освободителните борби на Македония и в Първата световна война, драматург в Народния театър, елитен арт редактор, модерен критик, есеист.

Популярността му започва от страниците на „Зора”, където се конструира модерна комуникативна стратегия за образование на читателска публика и издигането на културното ѝ равнище. Амбицията на Бадев е да бъдат достигнати големите европейски издания (преди всичко френските „Le Temps”, „L’Intransigeant”, „La Nувел Ревю Франсез”). Неговата пространна изследователка Людмила Стоянова в книгата си „Етнопсихология, култура, медия – съзвучия и дисонанси” (2003) анализира журналистическите му коментари за парижките културни салони, огласява имената на големите френски писатели Андре Жид, Марсел Пруст, Анатол Франс, Ф.Мориак, Ж.Бенда, Пол Моран и др. (Стойнова, 2003, с.73). Бадев инициира рубрика „Литературни новини”. В нашата рецепция тя е фрагментарна картина на интелектуалния климат на ХХ-и век, което днес разбираме като интелектуална история.

Културният редактор Бадев представя новини, свързани с живота и творчеството на големите европейски, английски, руски и балкански писатели, по повод на юбилеи, годишнини и чествания, презентирани е киноизкуството (филма „Човекът и оръжието”, който конструира отрицателни имиджи за българската култура в стерео типизацията на една отколешна европейска традиция). Той успява да прехвърли мост към чужди изследователи на българската литература като американския професор Артър Колман („Новата българска литература”) („Зора”, 1932, бр.3649). Особената заслуга на Бадев в модерната журналистика е, че успява да свърже в комуникативна тъкан журналистическата и литературната статия, вестникарския и литературния разказ, видимо във „Вестникарския разказ” („Зора”, 1931, бр.3647). Според Л.Стойнова, Бадев е откривателят на този жанр в журналистиката, намерил отзвук в редица теоретични обосновки.

Актуално и днес изглежда начинанието му да „ангажира вниманието на държавни чиновници и меценати”. Това е част от амбициозния европейски проект на Бадев за поставяне на културата на ново, по-високо равнище, за консолидиране на обществото в силно политизирано време, когато страната е разкъсвана от котерийни борби, социални бунтове, силни болшевишки влияния и дори Гражданска война (1923г.). Прави впечатление, че с еднаква вещина журналистът пише за театрални и кино изяви у нас и в чужбина, за музиканти, концерти и оперни спектакли, изложби,

художници, презентации на книги, критици. Успоредно с това, на страниците на „Зора” се дава трибуна на историци, археолози, етнографи, университетски преподаватели, които компетентно коментират неизвестни документи и археологически находки.

Редакторът проявява не по-малко умение в областта на рекламата на издателски поредици, привличане на абонати, представяне на нови книги и техните автори. Бадев рекламира модерния литературен вестник на Д.Б. Митов „Литературен глас”. Другият журналистически топос, където се проявява като взискателен литературен критик, е професорския вестник „Слово” (1922-1944). В двете литературни рубрики – „Художествена седмица” и „Литературна седмица” името на Бадев се свързва с това на Сирак Скитник, Симеон Андреев и Димитър Шишманов. Техните усилия са по посока да очертаят силуета на „хуманитаря интелектуалец като неформална институция” (Л.Стоянова)

Литературните и критически стремежи на Бадев успяват да превърнат културната страница на водещите „Зора” и „Слово” във „вестник във вестника” с оригиналната си космополитна информационна концепция относно всички световни културни изяви. Жанровите разновидности са много – от афиша и информационната бележка до арт коментара и културфилософското есе.

Истинската му критическа стихия се развива в книгата „Животът и изкуството” (1938). В нея е поместена научно теоретичната статия „За романа въобще и за българския роман”, която се отличава със своята физиономичност и е високо оценена от водещите критици Вл.Василев и Г.Константинов. На пръв поглед Бадев разгръща генеалогия на световния роман, позовавайки се на Ксенофонт и Лонгиус, оставили приказни биографии, фантастични пътешествия и любовни истории, като „Дафнис и Хлое”. Нонконформистът Бадев не изхожда от литературни школи и течения, а сблъсква множество гледни точки, изграждайки сложен и противоречив критически наратив.

Със завидна ерудиция е проследена геноформата на френския роман, произлязъл от френската епопея. Критикът демонстрира теоретична компетентност, с която пристъпва към дефинициите на романа, като посочва авторитетни университетски преподаватели – Е.М.Форстер от Кеймбриджкия университет (сборника „Изгледи на романа”), професора по литературна история Албер Тибод, емблематичния френски романист Андре Моруа, журналистическия критик Пол Суде от „Ле Темпс”, литературния репортер Фредерик Лефевр, както и мнението на големия френски политик Поанкаре. Така Бадев успява да превърне дебата от кабинетно-литературен в публичен, доказвайки, че историческото време се предопределя не от политиката, а от интелектуалците. Той прецитира Поанкаре, че не може да се мисли негативно за време, „което има поета Пол Валери и философа Анри Бергсон”.

Бадев се включва в сложния и противоречив дебат в европейската литература за мястото на романа. Той запознава българската читателска публика с теоретизациите на Поанкаре, според когото романите на Ромен Ролан, Андре Жид, Жорж Дюамел, Пиер Беноа и академиците Марсел Прево и Анри Бордо, не допринасят за голямата художествена и научно философска мисъл на Франция, както и за нейното величие. Като истински франкофон Бадев поставя проблема за езика в романа, като привлича мнението на френския литературен критик Едмон Жалу, който вижда романа на 19 в. като проекция на малките провинциални градове. Бадев настоява, че вулгарността в романа не пречи той да ни е оставил „образци на най-чисто изкуство” (Бадев, 2010, с.64). Друг мотив е за случката в романа, като посочени образци са

„Червено и черно” на Стендал и „Война и мир” на Толстой. Когато концептуализира темата за персонажа, той посочва романовия опит на Марсел Пруст, а като застъпва тезата, че романистът е разказвач на истории, визира Жид и Достоевски. Като обобщение, критикът застава на позицията на Мориак, че романът прави дисекция на човека и това е големият урок на Достоевски.

Когато пренася романа на родна почва, Бадев се тревожи от факта, че епидемията от романовото производство не е отминала „малката ни страна и младата ни литература”. С маниера на строг съдник на всичко некачествено в литературния развой, за него в голямата си част българският роман е „едно разводнено усукване, едно безпомощно повторение на една и съща психологическа или обществено-политическа материя” (Бадев, 2010, с. 70). В този симптом Бадев вижда отзвук от романо-производството в чужбина.

Едва ли има критик между двете световни войни в българската литература, който толкова дълбоко прониква в причинността за липсата на голям български роман. И тук той начева темата за културната периферийност, която се проектира върху романовото производство, превръщайки го в „позьорство и съчинителство”. По същото време друг европейст, познавач на френската литература и култура – Кирил Кръстев, в статията си „Проблеми на българския роман”(1931) се включва в модерния за времето си дебат (Кръстев, 1931, с.281-286). Видимо е, че и двамата полагат възгледите си в полето на опозицията „културна метрополия – периферия”. Те се обединяват около схващането, че главният проблем е „млада култура, несложен обществен и душевен строй”, „елементаризиране на преживяното” (Бадев), „българският белетрист – романист и разказвач – не отива по-далеч от простото улавяне на впечатлението и затова той е незадълбочен, разкъсан, нестегнат както в композицията, така и в обработката на творбите си” (Кръстев). Като цяло се изтъква ограничението на българския писател, който иска да задоволи средния читател и така принижавя културата си до средния интелегент. Кръстев пледира, че трябва да се излезе от „инерцията, която посредствеността е създала”, за което трябва да бъдат приложени „безпощадни изисквания към белетриста” (Кръстев, 1931, с.281).

В магистралата на българския роман Бадев посочва този за обществено-политическите борби, за селския и градския бит, историческия роман, посочвайки го като най-спекулативния вид. Ето и отговора на К. Кръстев – „Българският роман може най-добре да потвърди Иполитеновата теория за зависимостта на една литература от средата. В съдържанието и предимно във формите на нашия бит [...] липсват елементи на изтънченост и културна дълбочина, които са пред условие за отливане на истински романистични творби. Новата ни психология във формите на селския живот се изчерпва с комбинация на няколко основни елемента (виж народната песен, Й. Йовков, А. Каралийчев), а градската ни психика, интелегентския ни живот е удавен в патоса на една незряла романтика” (Кръстев, 1931, с.282).

Другата пространна статия на Бадев е „Душата на лириката. Белези и упадък”. Този път лириката е ситуирана в световния литературен контекст, като се изследват причините за нейното маргинализиране. Бадев разчита рефлексите чрез психологическия дискурс – след Първата световна война се наблюдава засилване на колективистичното съзнание и това довежда до лирическият колапс. Верен на своя стил, Бадев отново се позовава на отзвука в пресата в лицето на парижкото списание „Ла Нувел Ревю франсез”, публикувало оригинална и смела анкета „Картина на лириката”. Анкетата предизвиква бурен отзвук от десет хиляди отговора и гнева на литера-

турния редактор Емил Анрио (от вестник „Тан“), който обвинява авангардното списание, че анкетира обикновени хора, а не ценители.

Бадев припомня, че най-старата награда на Френската академия се присъжда за лирика, но от 1927 г. нито една творба не е била отличена. Критикът акцентира върху два фундамента на лириката – „Езикът на лириката” и „Ритъм и рима”, с които се включва в най-модерните дискусии за авангардната лирика – „лирика и математика” и „лирика и философия”. Българският интелектуалец демонстрира информираност за лингвистичната школа на Потебня-Веселовски и тяхната концепция за лириката. Бадев остро критикува книгата на Артур Рембо „Алхимия на словото”, което, според него, води до безсмислена и безчувствена лирика, коментира експеримента за ритмичен набор на Катюл Мандес, съставен от стотина имена. Острите критически стрели са насочени към авангардната лирика, сюрреализма на Аполинер и футуризма на Маринети, като една от причините е, че левичарско строителската критика ги обявява за „авангардни певци на революцията”.

За тънкия познавач езикът на лириката изразява „ония многобройни оттенъци на душевния живот, които научният език елиминира” (Бадев, 2010, с.78). Трийсетте и четиридесетте години на 20-и век се характеризират с психологически и лингвистични теории по отношение на поетическия текст, затова не е странно, че е цитиран известния френски психолог Пиус Сервиен, който отстоява схващането, че математиката и лириката са два противоположни полюса на езика. Бадев излага и друг кръг проблеми – за логико-емоционалния или звуково-музикалния елемент, който предизвиква спора за чистата поезия между академик Абе Бремон и литературния критик на вестник „Тан” Пол Суде. Гледните точки отново се разоряват – цитиран е академик Пол Верлен („музиката преди всичко”), търсените от Леконт де Лил симетрии между лириката и скулптурата, одързостяването на Маларме да твърди, че „прякото означаване на предмета е прозаично: котката не е котка за един поет”.

Като проследява авангардистичния развой, Бадев цитира Аполинер: „Не виждам по коя причина думата архипелаг да не означава например попивателна хартия” (Бадев, 2010, с.80) Марксистите обвиняват Бадев, че мисълта му е повърхностна и отвлечена, но теоретичните му постановки доказват обратното. Това е една от причините за подигравателното му отношение към авангарда: „Днес се пишат „симфонии в бяло”, „ноктурна в синьо”, „рапсодии в зелено” и пр. – дадаизъм, експресионизъм, свръхреализъм, футуризм нахлуха в стария Парнас и превзеха доста много от позициите му” (Бадев, 2010, с.80).

И при лириката са цитирани Клодел, Рене Гил, Гюстав Кан, Стюарт Мерил, както и проф. Бруншвик – изследовател на менталната естетика. Бадев е солидарен с Комбаро за всички немошни дисертации, които вменият на лириката музикални задачи, като оркестрация на темите, музикална стойност на ритъма и пр. Ако и да не одобрява авангарда, Бадев е негов отличен познавач – само човек, посветен в тази материя може да заключи: „Интелектуализмът на класиците трябва очевидно да се допълни с „пуризма” на модернистите, за да се намери истинската стойност на стиха”, като същевременно се съгласява с Жан Касу, че лириката е синтез от различни елементи.

Наблюдател, коментатор и интерпретатор на европейския културен контекст, Бадев се оказва в центъра на модерни за времето си дебати, спорове и дискусии. Един от тези проблеми е този за ритъма – няма модерен поет и теоретик в 20-те и 30-те години на ХХ-и век, които да не са писали върху ритъма и Бадев не прави изключение. Чрез екскурс той обглежда корените му в древността, позовавайки се на

„Поетика”-та на Аристотел – „Ритмичната стъпка е ембрионът на стиха”, и прескачайки векове, стига до Тристан Дерем, който говори за контра асонанси (особен вид рима, в която се променя гласната, а остават неизменни съгласните). Лабиринтите на римата не объркват Бадев, той ратува за съвършената рима и ритъм, въпреки че вижда в новата българска поезия залитания по непълнозвучна, глуха рима, която въвежда Елисавета Багряна, но и тук критикът е безпощаден – това, което приляга на Багряна, не на всички отива, с което изтъква отново, че определящ е талантът на твореца.

На темата за ритъма и авангардните деструкти критикът се връща отново в статията „Удари в устоите на поезията”, в която интерпретира омразата на тоталитарните режими към всички „-исти” – „Националсоциализмът разчисти и прогони въвн от границите на Германия всички „-исти” в изкуството. В Съветска Русия на 15-та годишнина от установяването на режима Меерхолд и нему подобни „-исти” в театъра станаха неудобни и ги ликвидираха. Няма съмнение, че по същия път би отишъл и Маяковски, ако и след тържеството на революцията следваше в стиховете си ранния дух на революцията” (Бадев, 2010, с.141).

В статиите си „Изкуство и политика”, „Буржоазна и пролетарска критика” и „Българският роман” Бадев ситуира образа на Горки в интелектуално исторически контекст за участието на писателя в обществено-политическия живот. Той поставя въпроса за променения писателски статут във времена на диктатури, където творецът встъпва в ролята на пропагандатор, общественик и партиен човек. Критикът открива аналогии между новите тоталитарни режими и тези на монархиите, но също така с тези на съвременните френски роялисти. Позициите на Морас за ролята на писателя като войник от една армия, все едно дали е кралска или републиканска, се доближават до тези на болшевишкия писател Карл Радек, който определя писателя като „стрелец на революцията”. За Горки литературата е мощен инструмент за социалистическа цивилизация.

В статията „Писател и мироглед” Бадев енергично се намесва в спора за писателите-идейници, разrazil се по страниците на „Кормило”. Когато говори за писатели-агитатори, той сочи Чернишевски и Горки. Нашата литература още не е показала широтата на този спор, докато Бадев го проектира върху последния конгрес на писателите в Москва, събрание на писатели и художници в Париж, където е издигнат лозунгът „Писателят в услуга на революцията”. На този повик се отзовава и Министерството на пропагандата в Германия, което излиза с манифест, че всеки писател, който не възхвалява нацията, „трябва да бъде преследван като враг дотогава, докато се откаже от съпротива” (Бадев, 2010, с.44).

Като последица от тоталитарните наказателни процедури, Бадев говори за политическото изгнание на големите писатели – Т. Ман и Х. Ман, Стефан Цвайг, Албер Кер, Райнхард (от Германия) и Бунин, Куприн, Балмонт, Мережковски (от Русия), изтъквайки, че германският расизъм и руският комунизъм си служат с еднакви средства, но изкуството е лично и свободно творчество. Прозрял сякаш в далечното бъдеще, той предупреждава, че „неукрепнали дарования, които нямат достатъчно творчески средства да превъзмогнат в делото на писателя въодушевлението на гражданина” ги очаква катастрофа – писател и гражданин взаимно да се жертват.

За Бадев Горки е онази крупна фигура, която илюстрира метаморфозите на писателя в идеолог, и коментира споровете около романа „Майка”, разразили се на Изток и Запад. Критикът вижда Горки, поставил се в услуга на „подемащия се към бунт пролетариат”. Сложността на проблема продължава в драмата „На дъното” с

темата за свободния човек, която преобръща критическата рецепция – лявата отхвърля драмата, а дясната я утвърждава. Горки в критическия дискурс на Бадев е пречупен през особена призма, която изплита интертекстуална мрежа с подобно схващане на Матвей Вълев. Близък приятел на Бадев, в един разговор Вълев споделя: „И започнах с комунизъм [...] някъде назад четях Горки, „Майка” и „На дъното”, един особен Горки. Това е път, който той създаде, но по който сам не продължи. Страстта му остана руската провинция.” Тук Вълев сравнява Горки с Джек Лондон, но за разлика от американския писател, Горки не търпи развитие – „Горки не направи това. Почна и се върна. Той бе руснак. Руснаците са слаби хора – поточно неустойчиви са, докоснат ли се до света на идеите.” (Свинтила, 1995, с.14).

Естетът Бадев е ценител на великата руска култура и яростен отрицател на болшевишката. Той пише: „Генералите и християните на Толстой, резоньорите на Тургенева, неврастениците и епилептиците на Достоевски, князете и рицарите на Пушкина и Лермонтова, мечтателите на Чехова, чудаците и босяците най-последно на Горки преди революцията, са несравнимо по-правдиви и по-внушителни от гледище на расовата представителност, отколкото днешните ударници от юзините и колхозите.” (Бадев, 2010, с.72) Със сарказъм, присъщ на свободомислещия, той сравнява съветския роман с „популярно помагало за практическо приложение на една програма за политическо и стопанско строителство, отколкото художествено отражение на руския живот.”

Поборник за каузата Македония, Бадев я интерпретира оригинално в книгата си „От ранно детство”, където се среща с образа на учителя му Даме Груев. В обширната си статия „Копнеж и мъка в нашата литература (Вазов, Страшимиров и Яворов за Македония)” критикът не спестява истината, че с изключение на Яворов, никой не е писал за Македония с художествено проникновение. Тази българска провинция си остава стереотипизирана и митологизирана, за което говори публицистичната му статия „Ключ на българщината в Македония. Битоля”. Рецептивната бленда обаче рязко се променя в портретната скица „Димитър Талев”: „Ние сме свикнали да виждаме македонца в нашето изкуство в определени и постоянни рамки: да виси на бесилките по площадите, да гние по затворите, да бяга и да гине от глад и студ по пътищата, да скита рошав по балканите, да се бие, да се моли, да проклина съдбата си...такъв го видяхме у Вазова, Страшимирова, Яворова и други мнозина млади подир тях. Талев ни го показва в по-друг свят: когато работи у дома си, когато мечтае, когато твори, когато се весели, когато интимно страда.” (Бадев, 2010, с.271)

Няма писателско присъствие в христоматийната българска литература, което не е уловено от критическата оптика на Бадев – от Т. Влайков, К. Христов, Е. Пелин, Ст. Л. Костов, Тр. Кунев, Ст. Чилингиров, Й. Йовков, Н. Лилив, Н. В. Ракитин, та чак до Н. Райнов, К. Константинов, Д. Шишманов, Е. Багряна, Я. Язова, Й. Стубел, А. Разцветников, Вл. Полянов, Св. Минков, А. Каралийчев, Сл. Красински, Ф.Попова-Мутафова, М.Вълев, Е. Станев, Чудомир, И. Волен. Това е една галерия от творчески силуети, които конструират интелектуалната история в културния живот между войните. Статията му „Литературни школи и литературни групи” доизгражда този културен контекст.

За съвременния читател на Бадев любопитство поражда участието му в масонския печат – „Мироглед” (1922-1923), под редакцията на Ефтим Спространов, и „Заря” (1929-1932), редактиран от Васил Узунов. В книгата си „Масонски идеи в творчеството на Димо Кьорчев и Йордан Бадев” изследователят Е. Ефремов

определя Бадев като публицист-масон, в чиито текстове се разчитат масонските формули – „свободно строителство”, „свободен човешки труд”, „свободен човек”, „антидогматизъм”, „патриотизъм”. (Ефремов, 2001, с.122-144)

В своята статия с метафоричното заглавие „Изпод праха на забравата” в памет на убития във войната Вл. Атанасов-Пепо, Бадев сякаш провижда собствената си съдба – „Като че ли е било преди векове: светнала звезда на българския небосклон, посмигнала на присмех и радост, за да прогони чемерната грижа от душата на българина, затрепкала с бяло сияние в мрачините на далечното минало и в безумен порив да светне в нощта, в страшната нощ на бъдещето, мигом угаснала. И като че е било преди векове: старите, които са я виждали, не помнят я вече, младите пък не са чували и реч за нея. А знае се: не светят ли ти в пътищата на настоящето звездите на миналото, така и ще си изнемогваш в безпътица.” (Бадев, 2010, с.127)

От Бадевите приказни небеса, от дълбините на времето съвременният му интерпретатор Божидар Кунчев драстично ни приземява в нашата оскотяла действителност. Той утешително нарежда: „Но ето, че настъпи друго време. Върнаха на си на му бащината къща. Софийската община кръсти улица на Бадево име. Но хората, които минават по нея, едва ли знаят нещо за Бадев.” (Кунчев, 2010, с.6)

По празната улица на Историята е тихо.....

Литература:

- [1] Бадев, Й. Слово и родина. С., 2010.
- [2] Ефремов, Е. Масонски идеи в творчеството на Димо Кьорчев и Йордан Бадев. С. 2001.
- [3] Кръстев, К. Проблеми на българския роман, Философски преглед, 1931, кн.3, с.281-286
- [4] Кунчев, Б. С човечност и кураж. В: Йордан Бадев Слово и родина. С., 2010.
- [5] Свинтила, В. Матвей Босякът, Антени, 1995, бр.14, с.14
- [6] Стоянова, Л. Етнопсихология, култура, медия – съзвучия и дисонанси. Варна, 2003.
- [7] Чернокожев, В. Критическият канон в българската литература. В: Българска литературна критика т.І, В.Търново, 2000.